

ARİŞ

Özel Sayı/ Special Issue/ September 2026

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Evaluation: Two Outside Judges

Çift Taraflı Körleme / Double-Sided Blind Refereeing

Benzerlik Taraması Yapıldı/Similarity Scan Performed - intihal.net

Başvuru/Submitted: 14-08-2025

Kabul/ Accepted: 11-06-2026

Yayın/ Publication: 30 Eylül 2026

Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâilî'l-Osmâniyye (Viyanâ Ulusal Kütüphanesi (ÖNB) COD. H.O. 25) ve 'Silsilenâme-i Al-i Osman' (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY.9366)'ın Kesişimi Üzerine

Nurefşan ÜLKER ŞAHİN | 0009-0005-9794-7587 | nurefsan.ulker@ktb.gov.tr

Müze Araştırmacısı | Çeşme Kalesi Müzesi

İzmir | Türkiye

<https://ror.org/04zsc3j83>

Atıf: Ülker Şahin, Nurefşan (2026). “Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâilî'l-Osmâniyye (Viyanâ Ulusal Kütüphanesi (ÖNB) COD. H.O. 25) ve 'Silsilenâme-i Al-i Osman' (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY.9366)'ın Kesişimi Üzerine” *Arış*, Özel Sayı, Osmanlı Kitap Sanatları ve Musavver El Yazmaları: Yeni Örnekler, s. 83-107

Öz

Bu çalışma, Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde Cod. H.O.25 envanter numarasıyla kayıtlı olan ve Osmanlı portre geleneğinin önemli örneklerinden biri kabul edilen *Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâilî'l-Osmâniyye* nüshasını incelemektedir. 1579 yılında Seyyid Lokman tarafından III. Murad için hazırlanmış olan eserin bir kopyası olan yazma, Osman Gazi'den başlayarak Sultan III. Murad'a kadar on iki Osmanlı padişahının biyografilerini ve portrelerini ihtiva etmektedir. Portreler, Nakkaş Osman'ın 16. yüzyıl sonlarında oluşturduğu kompozisyon şemasını büyük ölçüde korumakta; çerçeve düzeni, renk kullanımı ve altın yaldızlı bezeme unsurları, dönemin kitap sanatı üslubunu yansıtmaktadır.

Eserin ketebe kaydının bulunmaması, üretim tarihi ve nakkaşın kimliği konusunda kesin bir bilgi sunmasa da ilk sayfasında yer alan metin ve Hoca Sadeddin Efendi'ye yapılan atıflar, Viyana Şemâilnâmesi'nin onun talebiyle hazırlanmış ve onun tarafından bu ilk sayfasının yazılmış olabileceğini göstermektedir. Eserin cilt süslemelerinin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki 1583 ve 1584 tarihli iki eserle benzerliği, Viyana nüshasının 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesini desteklemektedir.

Araştırmada ayrıca, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 18. yüzyıl tarihli “Silsilenâme-i Âl-i Osman” (TY.9366) ile Viyana nüshası arasındaki görsel ilişkiler analiz edilmiştir. *Silsilenâme*'deki ilk on iki padişah portresinin, ufak farklılıklar dışında Viyana Şemâilnâmesi'nden türetildiği; ancak nakkaşın belirli kompozisyonel özgürlükler kullandığı tespit edilmiştir. Bu durum, Osmanlı minyatür sanatında model alma, yeniden üretim ve yaratıcı yorum süreçlerinin birlikte işlediğini göstermektedir.

H.O.25 numaralı Viyana nüshası, hem Osmanlı padişah portre geleneğinin aktarımında hem de 16. yüzyıl saray sanatının estetik anlayışının belgelenmesinde önemli bir kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: *Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâilî'l-Osmâniyye*, Osmanlı Portre Geleneği, Şemâilnâme, H.O.25, Hoca Sadeddin Efendi, Nakkaş Osman, Seyyid Lokman, *Silsilenâme-i Âl-i Osman*.

Makale Bilgileri

Etik Beyanı

Bu makale Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından 21 Kasım 2024 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen “Osmanlı Kitap Sanatları ve Musavver El Yazmaları: Yeni Örnekler Sempozyumu”nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Yapay Zekâ Beyanı

Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafımda bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/ yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

arisdergisi@akmb.gov.tr

Lisans

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Dizinleme Bilgileri

Dergi TR Dizin, ERIH PLUS, J-GATE INDEXING'de taranmaktadır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

On the Intersection of *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilî'l-Osmâniyye* (National Library of Vienna (ÖNB) COD. H.O. 25) and 'Silsilenâme-i Âl-i Osman' (Istanbul University Rare Books Library TY.9366)

Nurefşan ÜLKER ŞAHİN | [0009-0005-9794-7587](https://orcid.org/0009-0005-9794-7587) | nurefsan.ulker@ktb.gov.tr

Museum Researcher | Çeşme Castle Museum

İzmir | Türkiye

<https://ror.org/04zsc3j83>

Citation: Ülker Şahin, Nurefşan (2026). "On the Intersection of *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilî'l-Osmâniyye* (National Library of Vienna (ÖNB) COD. H.O. 25) and 'Silsilenâme-i Âl-i Osman' (Istanbul University Rare Books Library TY.9366)" *Arış*, Special Issue, Ottoman Book Arts and Illustrated Manuscripts: New Examples, pp. 83-107

Abstract

This article examines the manuscript *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâilî'l-Osmâniyye*, registered under the inventory number Cod. H.O.25 in the Austrian National Library (Österreichische Nationalbibliothek) in Vienna, which is regarded as one of the significant examples of the Ottoman portrait tradition. The work, a copy of the manuscript prepared in 1579 by Seyyid Lokman for Sultan Murad III, contains the biographies and portraits of twelve Ottoman sultans, from Osman Gazi to Murad III. The portraits largely preserve the compositional scheme developed by Nakkaş Osman in the late sixteenth century; the arrangement of frames, the use of color, and the gold-leaf embellishments reflect the stylistic characteristics of the palace atelier of the period.

Although the absence of a colophon leaves the production date and the identity of the painter uncertain, the text on the first page and references to Hoca Sadeddin Efendi suggests that the Vienna *Şemâilnâme* may have been prepared at his request and that he may have written the text on the first page. The similarity of the binding decorations to two manuscripts dated 1583 and 1584 in the Topkapı Palace Museum Library supports dating the Vienna copy to the late sixteenth century.

The research also analyzes visual connections between the Vienna manuscript and the *Silsilenâme-i Âl-i Osman* (TY.9366), dated to the eighteenth century and preserved in the Rare Books Library of Istanbul University. It was determined that the first twelve sultan portraits in the *Silsilenâme* were derived—apart from minor differences—from the Vienna *Şemâilnâme*, although the artist exercised certain compositional liberties. This indicates that processes of modeling, reproduction, and creative interpretation functioned simultaneously in Ottoman miniature art.

In conclusion, the Vienna manuscript H.O.25 constitutes an important source for understanding both the transmission of the Ottoman sultan portrait tradition and the documentation of the aesthetic principles of sixteenth-century palace art.

Keywords: *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâilî'l-Osmâniyye*, Ottoman Portrait Tradition, *Şemâilnâme*, H.O.25, Hoca Sadeddin Efendi, Nakkaş Osman, Seyyid Lokman, *Silsilenâme-i Âl-i Osman*.

Article Information

Ethical Declaration

This article is an expanded version of the paper presented at the "Ottoman Book Arts and Illustrated Manuscripts: New Examples Symposium", organised by the Atatürk Cultural Centre in Istanbul on 21 November 2024.

AI Disclosure

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Ethics Committee Approval

The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all referenced works are listed in the bibliography.

Complaints

arisdergisi@akmb.gov.tr

License

This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Indexing Information

The journal is indexed in TR Dizin, ERIH PLUS and J-GATE INDEXING.

Conflict of Interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Giriş

Bu makaleye konu olan resimli el yazması, Sultan III. Murad (1574–1595) döneminde 1579 tarihinde Seyyid Lokman Aşuri’nin (?- 1601 sonrası) ‘*Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî şemâilî'l-Osmâniyye*’ adlı (‘Şemailnâme’ olarak da bilinen) İstanbul’da hazırlamış olduğu eserinin Viyana’da Avusturya Ulusal Kütüphanesi Koleksiyonunda (Cod. H.O. 25) bulunan bir kopyasıdır. Şemailnâme’de yer alan metin kısmı önce kıyâfet (fizyonomi) ilminden bahseder, ardından ilk on iki Osmanlı sultanının yaşamları, başarıları ve görünüşleri hakkında bilgi verir. Lokman, Sultan II. Selim (1524–1574) ve Sultan III. Murad dönemlerinde saray tarihçisi (Şehnâmecî) olarak görev yapmıştır.¹ Sultanların yaşamını anlatan metne, Osman Gazi’den (1258–1326) Sultan III. Murad’a kadar olan on iki Osmanlı sultanının portreleri eşlik etmektedir. Bu portreler, 1560 ile 1592 yılları arasında aktif olduğu bilinen saray nakkaşı Nakkaş Osman tarafından yapılmıştır.²

Viyana Şemailnâmesi’nin 18. yüzyılda bir araya getirilmiş olan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan *Silsilenâme-i Al-i Osman* (İÜK TY.9366) isimli albümün ilk on üç padişah portresini içeren bölümünde ufak detaylar dışında birebir olarak yeniden karşımıza çıkmaktadır. Viyana el yazması daha önce literatürde detaylı olarak ele alınmamış olup onun *Silsilenâme-i Al-i Osman* adlı eserle de olan bağlantısı fark edilmemiştir. Bu çalışmada öncelikle *Viyana Şemailnâmesi* genel hatlarıyla ele alınacak, daha sonra bu iki eserde yer alan portrelerin benzerliği üzerinde durulup, çalışma sırasında ortaya çıkan sorular ve düşüncelerden bahsedilecektir.

1. VİYANA ŞEMAILNAMESİ (H.O.25)

Bu çalışmada tanıtılan *Viyana Şemailnâmesi* 20,2 × 14 cm boyutundadır, portreler ve metin bölümleri ise 14 × 9 cm ölçüsündedir. Yazma, Osman Gazi’den Sultan III. Murad’a kadar olan 12 Osmanlı sultanının portrelerinin yer aldığı toplam 89 varaktan oluşur. Sultanların portrelerinin önünde koruyucu bir şeffaf kâğıt bulunmaktadır. Son sayfalar mermer desenli kâğıttan yapılmış olup, diğer sayfalar gri-sarı kâğıttandır. Sultan portreleri kronolojik sırayla düzenlenmiş sultanların biyografilerinden sonra gelmektedir. El yazmasının tarihinin kesinliği belli olmamakla birlikte, F. Çağman, eserin 1590’lı yıllarda İstanbul’da tamamlanmış olabileceğini öne sürmektedir. Bu nüshanın hattatı ve nakkaşı da bilinmemekle birlikte, metinlerde ve portrelerde bolca altın yaldız kullanımı ve ileriki bölümlerde üzerinde durulacak olan araştırmalar sonucunda eserin muhtemelen saray nakkaşhanesi üretimi olduğunu düşündürmektedir.³

Viyana el yazmasının 1a. sayfasında Avusturyalı oryantalist ve saray tercümanı Joseph von Hammer-Purgstall’ın⁴ (1774–1856) kütüphane mührü bulunmaktadır. Bu mührde 1808–1809 yılları yazılıdır. Hammer-Purgstall bu el yazmasını ya Osmanlı İmparatorluğu’ndan hediye olarak almış ya da satış yoluyla edinmiş olabilir. 1832 yılında ise yazma, Viyana Saray Kütüphanesi tarafından satın alınmıştır.⁵ Hem 1a sayfasında hem de 89b’de ise üzerinde “*National Bibliothek Wien*” (Viyana Milli Kütüphanesi) yazan bir mühür daha görülmektedir. (Resim 1-2)

¹ Kütükoğlu, 2003, s.208.

² Çağman 2000, s. 170.

³ Çağman 2000, s. 184.

⁴ Mazal 2017.

⁵ Duda 2008, s. 206.

Şemailnâme adlı kitabın metin düzeni genel olarak üç alt bölümden oluşmaktadır. Eser, Osmanlıca’da “*Mukaddime*” olarak adlandırılan bir giriş bölümüyle başlar.⁶ Bu kısım, kitabın içeriğini tanıtır ve bölümleri hakkında bilgi verir. ⁷ *Viyana Şemailnâmesi*’nin 5a yaprağına tekabül eden bu bölümde “*Mukaddime*” adlı bir giriş, “*on iki tezhib*” adlı on iki padişahla ilgili bölüm ve nihayetinde “*Hatime*” adlı bir sonuç bölümünden oluştuğu belirtilmektedir. Ardından, eserin ismi hakkında bilgi verilmektedir: “*Kıyafetü’l insaniyye fi şemail osmaniyye diye ad konuldu.*” **(Resim 3)** *Viyana Şemailnâmesi*’nde metin içeriğinin ve düzeninin Topkapı Sarayı Kütüphanesinde yer alan ilk *Şemailnâme* nüshası ile aynı olduğu görülmektedir. Ayrıca *Şemailnâme* adlı eserin konusu olan fizyonomi ilmi (İlm-i Firaset) de kitapta açıklanmaktadır. İnsanların karakterleri, İlm-i Firaset doğrultusunda örnekler üzerinden analiz edilir. Ağız, göz, burun ve eller gibi vücut yapıları tasvir edilerek, bu ilme göre karşılık gelen anlam ve özellikler açıklanır.⁸ Eserin bu bölümünden sonra, on iki Osmanlı sultanının hayat hikâyelerini içeren açıklamalar ve bu sultanların portreleri gelmektedir.

1.1. Viyana Yazmasının Kondisyonu

Viyana el yazmasının kondisyonu genel olarak iyi durumda olup muhtelif sayfalarında lekeler ve cildinde aşınmalar mevcuttur. Önemli bozulma veya yırtıklar görünmemektedir. Bazı sayfalarında nem lekeleri ve metnin bazı kısımlarında mürekkep dağılımları görülmekte, bu da kimi zaman metnin okunabilirliğini zorlaştırmaktadır. Sayfalarda yer alan reddadeler varakların sırasının orijinal düzeninde oldukları gösterir. Yazmanın (a) sayfaları cetvel kısmının sol üstü köşesinde kırmızı; sayfanın sol üst köşesinde ise siyah renkli olarak sonradan numaralandırılmıştır. **(Resim 3)** El yazmasındaki padişah portreleri de genel olarak iyi durumda olup birkaçında bozulma ve tamir izleri vardır. Sultan II. Murad (y. 51a)’ın portresinde soyulmalar görülürken; Sultan II. Bayezid (1447-1512) (y. 58b) ve Sultan I. Selim (1470-1520) (y. 64a)’ın portrelerinde restorasyon izleri ve portrelerin orijinal görünümünden uzaklaştıkları görülmektedir. **(Resim 4-6)**

1.2. Viyana Yazmasının Ketebe Kaydı

Viyana yazmasının 1a. sayfasında, ketebe kaydı olarak düşünülebilecek bir sayfa bulunmaktadır.⁹ **(Resim 1)** Burada yer alan bu metinlerin okunması ve yorumlanması üzerinde daha önce durulmamıştır.

Bu sayfa, yazmanın sayfalarındaki metinler ve portreler ile aynı düzende tasarlanmıştır. Metin alanı altın yaldızla mücedvel olup üst kısmında nesih hat ve altın yaldızlı mürekkep ile “*Şüret-i imzâ-yı şerîf-i hâce efendi sellemehu’llâhu ve edâmehu.*” (“*Hoca Sadeddin Efendi’nin imzasının görünümü / kopyası, Allah ona merhamet etsin*”) yazar. Bu cümle, el yazmasının muhtemelen Hoca Sadeddin Efendi için hazırlandığını, belki de bu yaprağın kendisi tarafından yazıldığını ve eserin sahibi olduğunu gösterir. Bununla birlikte, yazmanın herhangi bir yerinde Hoca Sadeddin Efendi’ye ait bir şahıs mührü bulunmadığı da görülmektedir.

Aynı sayfanın ortasında, içi kırmızı renkli beneklerle doldurulmuş altın yaldız bir daire ve yine altın yaldızla yapılmış bir üçgen yer alır. Bu üçgenin içinde altın yaldızlı mürekkepten nesih hat ile şunlar yazmaktadır:

⁶ Babinger 1927, s. 165.

⁷ Mukaddime, (05.02.2026) URL: <https://www.luggat.com/mukaddime/1/1>.

⁸ El-Urmevî 2016, s. 91.

⁹ Eserin bu sayfası hakkında fikir alışverişinde ve önerilerde bulunan Prof. Dr. Claudia Römer’e teşekkürlerimle.

'Zehî hikmet-i Lokmânî ki şahîfe-i nâzife me 'âlî üzere cılve-nümâ olup mehâsin-i âşâr ve evşâf-ı Selâîn 'adl-âyîn-i 'Osmânî hakkuhum bi-lutf-i Rabbânî taşvîr-i bih(?) esmâ-i iştimalî (?) ciheti ile dahi mezîd hüsn ü behâya intimâ bulup hezârân taşsîn ve cā-yı âferîn ve istihsân ehl-i 'irfân-ı karînî olmuştur. Harrarahu 'l-fakîr Sa 'deddîn 'ufiye 'anhu."

("Lokman'ın hikmeti ne kadar güzeldir ki, ... temiz ve saf sayfaları gösterir. En güzel ve değerli eserler; adil Osmanlı sultanlarına layıktır. Rabbinin lütfu, bu adaletin geniş bir sunumu açısından daha güçlü bir bağlılık sağlamıştır ve binlerce iyi dilek, tebrik (?) ve çok sevilen bir hale gelmiştir. O (?) Tanrı ve gerçeği bilen kişiyle yakından dosttur.")¹⁰ Bu cümleler, Şemâilnâme eserinin müellifi olan Seyyid Lokman'ı övmektedir.

"Harrarahu 'l-fakir, (---) ufiye anhu" ifadesi, Osmanlı belgelerinde imza kalıbı olarak sıklıkla görülmektedir. Bu cümlenin anlamı: "Allah onu bağışlasın" şeklinde olup imza yerine geçtiği düşünülen bu metinlerde parantez içinde genellikle (---) yazarın ismi yazılmaktadır.¹¹ Viyana yazmasında ise her iki metinde Hoca Sadeddin Efendi'nin adının geçmesi, Viyana yazmasının Hoca Sadeddin Efendi'nin mülkiyetinde olduğu ve bizzat kendisinin bu sayfayı yazdığı düşüncemi güçlendirmektedir. Bu durumda Viyana el yazmasının tarihi hakkında da kısıtlama getirmekte olup Hoca Sadeddin Efendi 1599 yılında vefatından önce hazırlanmış olmalıdır. Ayrıca F. Çağman da Viyana nüshasının 1590'lı yıllarda tamamlanmış olabileceğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra eserin giriş kısmında adları belirtilmeyen vezirlerden ve Hoca Sadeddin Efendi'den bahsedildiğini belirtmektedir.¹²

Hoca Sadeddin Efendi, Sultan III. Murad döneminde Osmanlı devlet adamı, tarihçi ve şehzade eğitmeni olarak tanınmıştır. Ayrıca, Sultan III. Mehmed döneminde 1598 civarında Şeyhülislam olarak da görev yapmıştır. Kendisi döneminde tarihçi olarak tanınmış ve el yazmaları için sipariş veren biri olarak biliniyordu.¹³ G. Necipoğlu, Şemâilnâme adlı eserin Osmanlı sultanlarının yaşamlarının yazılması için Hoca Sadeddin Efendi'nin eserlerinin kaynak olarak alındığını bildirmektedir.¹⁴

1.3. Viyana Nüshasının Cildi

Yazmanın üretim tarihi hakkında çıkarımlarda bulunmaya yardımcı olan ve ele alınması gereken bir diğer konu da eserin cildir. Cildin günümüzdeki durumu sağlam ve iyi korunmuş olup, zamanla oluşan deformasyonlar dışında belirgin bir bozulma görülmemektedir. Ancak cildin dış yüzeylerinde, cilt derisinde bazı küçük çatlaklar tespit edilmiştir. Cilt kapakları kırmızımsı kahverengi deriyle kaplanmıştır. Cildin dış kapaklarının ortaları altın yaldızdan içi tamamen küçük çiçeklerle doldurulmuş bir şemse ve bu şemsenin iki ucunda görülen salbek süslemesine sahiptir. Şemse ve salbeklerin dış çizgileri ise tığ motifleri ile bezenmiştir. Şemsenin içindeki çiçek motifleri aynı zamanda kapakların dört bir köşesinde yer alan "köşebent" adı verilen altın yaldızlı süslemelerin içinde de tekrarlanmaktadır. **(Resim 7)**

Cildin iç kapakları altın yaldızdan zemin üzerine tam sayfa bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Her iki kapak içi de kahverengi bordürle mücedvel olup zincirvari biçimde birbirine bağlı çiçek ve yapraklardan oluşan bir kompozisyonla süslenmiştir. Hatai ve gül

¹⁰ Bu sayfada yer alan her iki metnin okunuşu ve çevirisinde yardımcı olan Mustafa Birol Ülker ve Öğr.Gör.Talip Mert'e teşekkür ederim.

¹¹ İpşirli 2000, s.253.

¹² Çağman 2000, s. 184.

¹³ Turan 1998, s. 196-7.

¹⁴ Necipoğlu 2000, s.39.

motiflerinden oluşan düzenlemelerin yanı sıra iç kapakların kenarları da yine altın yaldızdan zencirek süslemeleri ile çevrelenmektedir. **(Resim 8)**

Viyana yazmasının cildinin iç kapaklarındaki altın yaldızdan ince işçilikli süslemeler, bu cildin saray nakkaşhanesinde üretilmiş olduğunu düşündürür. K. Çığ, cilt iç yüzeylerinde görülen bu tür altın süslemelerin, kabartma şeklinde uygulanmış olmasının pek yaygın olmadığını belirtir. Bu altın süslemeli iç kapak düzenine örnek olarak da 1584 yılında Sultan III. Murad için tamamlanan “*Hünernâme*” adlı el yazmasını verir. Topkapı Sarayı Müzesi’nde H.1523 envanter numarasıyla kayıtlı olan bu eserin cilt kapağında da *Viyana Şemalnâmesi*’nin iç kapağında görülen sarmal düzenlerden oluşan yoğun bitkisel motifli kabartma süslemesi görülmektedir.¹⁵

Yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde E.H. 406 envanter numarası ile kayıtlı olan bir eser de Viyana yazmasının cildinin iç kısmının birebir aynı süslemesini taşımaktadır. **(Resim 9)** Kur’an surelerini içeren bir cilt olarak geçen bu eser H.991 / M. 1583 tarihlidir. Viyana yazmasında görülen kıvrımlı dallar üzerinde hatayiler, Çin bulutları ve çiçekler burada da uygulanmıştır. Viyana nüshasından farkı ise bitkisel motiflerin ortalarında firuze ve yakut taşlarının yer almasıdır.¹⁶

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan, bahsi geçen her iki eserin cilt süslemeleri *Viyana Şemalnâmesi* ile çok benzer özellikler taşıması Viyana yazmasının tarihlenmesinde büyük rol oynamaktadır. 1583 ve 1584 yıllarına tarihlenen bu eserler Viyana yazmasının da bu tarihlerde üretilmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu durum bu üç eserin cildinin aynı mücellit tarafından yapılmış olma ihtimali ya da sarayda beraber üretilmiş olma ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır.

Dorothea Duda, Viyana yazmasının cildinin 17. yüzyılda yapıldığını öne sürmektedir.¹⁷ Ancak eserin hem minyatürlerinin kalitesi hem de cildinin zengin süslemelere sahip olması ve süslemelerin daha çok 16. yüzyıl modasını yansıtmaları ve yaptığım araştırmalar sonucu karşıma çıkan benzer cilt örnekleri sebebiyle eser özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısının Osmanlı kitap sanatının özelliklerini taşımaktadır. Bu durum ayrıca yazmanın cildinin de yazma eser ile aynı dönemlere tarihlenme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

1.4. Viyana Nüshasının İçeriği

Viyana Şemalnâmesi de ilk Şemalnâme nüshasında olduğu gibi Osman Gazi’den Sultan III. Murad’a kadar 12 Osmanlı padişahının portrelerini içermektedir. Eserin giriş kısmından sonra padişahların kısa hayat hikâyelerini içeren metin kısmı gelmekte olup her bir padişahın hayat hikâyesinden sonra portresi takip etmektedir. Tıpkı metin kısımlarında olduğu gibi padişah portreleri de altın yaldızla mücedvel 14 x 9 cm boyutunda alanlar içerisine yerleştirilmiş olup cetvelenmiş alanın üst kısmında padişaha övgü ile ismini veren başlık kutuları bulunmaktadır. Osmanlı sultanları altın renkli Bursa kemeri olarak adlandırılan bir kemer ile sınırlandırılmış bir mekân içinde tasvir edilmiş olup bu düzen her portrede tekrarlanmaktadır. Bu tasvir düzeni ilk kez saray nakkaşı Nakkaş Osman tarafından oluşturulmuş olup¹⁸, sultanlar oturur vaziyette ve ¾ profilden tasvir edilmiştir. Ayrıca sultanlar arkasındaki desenli yastıklar da her portrede görülmektedir. Nakkaş Osman tarafından ilk kez oluşturulan

¹⁵ Çığ 1971, s. 16.

¹⁶ Çağman 1983, s.221.

¹⁷ Duda 2008, s. 206.

¹⁸ Renda 1999, s.417.

bu tasvir düzeni, tüm Şemalnâme nüshalarında olduğu gibi Viyana nüshasında da birebir kopya edilerek tekrarlanmıştır.

Resimler, sultanların fiziksel görünüşleri ile ilgili fikir sahibi olunması amacını taşımakla beraber çoğu zaman gerçeklikten uzaktır. Ek olarak Viyana yazmasındaki portreler H.1563 envanter numaralı ilk Şemalnâme'den farklılık göstermeleri sebebiyle de gerçekle bir bağlantı kurmak yine mümkün olmamaktadır. *Viyana Şemalnâmesi*'ndeki portrelerdeki tasvir düzeni küçük ayrıntılarla birbirinden ayrılmaktadır; örneğin, sultanların beden duruşları, yastıkların kumaşları ya da arka plan ve zemin süslemelerinin motifleri gibi. **(Resim 10-11)** Arka plan ve zemin süslemelerinde her zaman, ortalarında altın renkli dairelerin yerleştirildiği geometrik bezemeler kullanılmıştır. Ayrıca, arka plan ve zemin renk kullanımı yalnızca iki renkle sınırlıdır: Arka plan her zaman açık mor, zemin ise her zaman açık pembe renkte boyanmıştır. Sultanların üzerindeki kemer (yay) altın renkte olup, portrelerde değişiklik göstermemektedir.¹⁹

2. SİLSİLENÂME-İ ÂL-İ OSMAN T.Y.9366

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan *Silsilenâme-i Âl-i Osman* (TY.9366) adlı eser 1757-74 yıllarında tamamlanmıştır. Eser, Osman Gazi'den Sultan III. Mustafa'ya (1717-1774) kadar 26 Osmanlı sultanının portrelerini içermektedir. Albüm şeklinde hazırlanmış olan eserdeki metinler ise resimlerin yanında yer almaktadır. Toplam 26 varaktan oluşan eserin boyutu 21,6 x 15 cm, portrelerin cetvel ölçüleri ise 13,5 x 7,5 cm'dir. Eserin sonunda, Osmanlı şairi Ahmed Hamdi (öl. 1732) tarafından yazılmış bir şiir bulunmaktadır. Eserin 1a. yaprağında Sultan III. Selim'in (sal.1789-1807) mührü bulunur ve üzerinde "*Kütüphane-i mabeyn-i hümayun*" yazılıdır. Bu ifade, eserin Yıldız Sarayı Kütüphanesi anlamına gelmektedir. G. İrepoğlu, bu albümün dört farklı saltanat döneminde hazırlandığını belirtmektedir: Birinci kısım I. Ahmed döneminde, ikinci kısım II. Ahmed (sal.1691-1695) döneminde, üçüncü kısım III. Osman (sal.1754-1757) döneminde ve son kısım III. Mustafa (sal.1757-1774) döneminde yapılmıştır.²⁰ İlk on üç sultanın (Osman Gazi'den Sultan III. Mehmed'e kadar) portreleri benzer bir tasvir şemasını yansıtmaktadır ve bu sayfaların tasarımı da benzerdir. Sultan III. Mehmed'in portresinin ardından, farklı bir şemaya sahip olan Sultan I. Ahmed'in portresi gelmektedir.

2.1. Silsilenâme-i Âl-i Osman'ın Viyana Şemalnâmesi ile İlişkisi

Bu albümde dikkat çekici olan, Osman Gazi'den Sultan III. Murad'a kadar olan portrelerinin, Viyana el yazmasındaki portrelerden küçük farklılıklar dışında model alınarak yapılmış olmasıdır. Bu durum, bugüne kadar literatürde ele alınmamıştır.

Silsilenâme'deki ilk on üç portrede tasvir şeması değişmemektedir. Sultanlar, bütün Şemalnâme nüshalarında olduğu gibi kemerli bir mekânda otururlar. *Viyana Şemalnâmesi*'nde portrelerin üzerindeki başlıklar nesih hat ile harekesiz olarak yazılmışken *Silsilenâme*'de yer alan ilk üç padişah portrelerinin başlıkları ise harekeli olarak ve nestalik hat ile yazılmışlardır. Bununla beraber başlıklarda yazan padişah isimleri ve onları öven cümleler ilk Şemalnâme nüshasından değil Viyana nüshasından kopyalanmıştır. Başlıklar ve yazı stilleri Viyana el yazmasından kopyalanmıştır. Aynı şekilde arka planların ve zeminlerin

¹⁹ Bu makalede Sultan portrelerinin detaylı incelemesi, öncülleri, ikonografik açıdan ele alınması, metin- resim ilişkisi gibi konuların üzerinde durulmayacak olup detaylı inceleme için bkz. URL: <https://theses.univie.ac.at/detail/67276/>.

²⁰ İrepoğlu 2000, s.424.

ana renkleri de Viyana el yazması ile aynıdır. Arka plan her zaman açık mor, zemin ise her zaman açık pembe tonundadır. Ayrıca her bir resmin cetveli ile kemer ve başlık kutusunun arka planında, Viyana el yazmasından farklı olarak yeşil-altın renk tercih edilmiştir.

Albümü *Viyana Şemailnâmesi*’nden ayıran bir unsur ise Osman Gazi’den Sultan III. Murad’a kadar her sultanın, Viyana el yazmasından farklı olarak, sarığında bir sorguç taşımasıdır. Bu süsleme, bir moda, dönemin yeniliği veya nakkaşın özel bir eğilimi olarak yorumlanabilir. *Silsilenâme*’de görülen bir başka farklılık ise Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad’ın portrelerindeki zemin süslemeleridir. **(Resim 12)** Bu portrelerin nakkaşı, söz konusu iki tasvirde ilk kez zemine bir halı unsuru eklemiştir. Açık pembe zemin üzerine kırmızı renkli bitkisel motiflerle oluşturulan bu halı düzenlemesi, her iki resimde de aynı biçimde tekrarlanmıştır. Sultanların altındaki halı düzeni, Viyana el yazmasındaki portrelerde yer almamaktadır. Buna karşılık ilk *Şemailnâme*’de, Sultan I. Mehmed’in portresinden itibaren halı unsuruna yer verildiği görülür; ancak bu halıların süslemeleri belirgin ve seçilebilir değildir.

Viyana el yazmasından bir başka farklılık, *Silsilenâme*’deki ilk on iki sultanın ressamının küçük süslemeler ve detaylarda daha titiz çalışmış olmasıdır. Sultanın giysilerindeki ve yastıklardaki süslemeler daha belirgin ve görünürdür. Ayrıca, tekstillerde yeni süslemeler uyguladığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu iki eser arasındaki ilişki Viyana yazmasındaki bazı bozulmuş ve tamir edilmiş portrelerin ilk hâllerini *Silsilenâme*’de görmek açısından da önemli bir yere sahiptir. **(Resim 5-13, 6-14)**

Gül İrepoğlu *Silsilenâme*’nin ilk bölümünün I. Ahmed portresini de içerdiğini belirtmektedir.²¹ Ancak III. Mehmet’in portresi ile karşı karşıya olan bu resimde hem sayfa düzeninde hem cetvel ölçülerinde hem de üslupsal özelliklerdeki farklılıklar göze çarpmaktadır. **(Resim 15)** Bu sebeple albümün ilk bölümü; son olarak Sultan III. Mehmet’in portresini içermelidir. Bu durumda *Viyana Şemailnâmesi*’nin tarihlendirmesini kısıtlamak da mümkün olabilir. *Silsilenâme* adlı eser üslupsal olarak farklı dönemlerden padişah portrelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu ve 18.yüzyılda tamamlandığı için *Viyana Şemailnâmesi* ile olan bağlantısı yalnızca ilk on üç padişah portresini içeren birinci bölümü kapsamaktadır. Bahse konu birinci bölüm Sultan III. Mehmet’in dönemi (1595-1603) içerisinde üretilmesi ve *Viyana Şemailnâmesi*’nin tarihlendirilmesi konusundaki çıkarımlarla da uyusmaktadır. Bir başka ortaya çıkan düşünce ise *Silsilenâme*’deki ilk on üç sultan portresini içeren ilk bölümünün bir *Şemailnâme* nüshasında kullanılmak üzere planlanıp planlanmadığı sorusudur.

SONUÇ

Bu çalışmada, Osmanlı Dönemi padişah portreciliği içerisinde önemli bir yere sahip olan *Kıyâfetü’l-İnsâniyye Fî Şemâili’l-Osmâniyye* adlı eserin Viyana Ulusal Kütüphanesi’ndeki (Cod. H.O. 25) nüshasının içerik ve resimleri üslup özellikleri bakımından ayrıntılı biçimde incelenmiş ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan albüm şeklindeki *Silsilenâme-i Âl-i Osman* (TY.9366)’ın ilk bölümü arasındaki ikonografik, üslup ve kompozisyon düzlemindeki paralellikler ele alınarak, bu iki eser arasındaki doğrudan ilişkinin daha önce literatürde göz ardı edilmiş olan yönlerine dikkat çekilmiştir.

Her iki yazmada yer alan ilk on iki Osmanlı sultanının portrelerinin ufak detaylar dışında benzer şekilde resmedilmiş olması, Viyana el yazmasının *Silsilenâme*’de yer alan ilk on üç padişahı içeren bölüm için bir model teşkil ettiğini düşündürmektedir. Aynı zamanda

²¹ İrepoğlu 2000, s.424.

bu durum model alma ve özgünleştirme süreçlerinin Osmanlı tasvir sanatı pratiğinde nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Bununla birlikte, *Silsilenâme*'deki nakkaşın kendi özgün yorumlarını detaylarda göstermesi, bu kopyalamanın pasif bir çoğaltma değil, seçici ve bilinçli bir yeniden üretim süreci olduğunu da ortaya koymaktadır.

Viyana yazmasının fiziki özellikleri, hat sanatı, portre tekniği ve cilt süslemeleri açısından sunduğu veriler, eserin saray nakkaşhanesinde 16. yüzyıl sonlarında üretilmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu makalede ilk kez değinilen Viyana yazmasının cildi ile Topkapı Sarayı Kütüphanesinde yer alan iki eserin cildindeki benzerlik ile eserin ilk sayfasında Hoca Sadeddin Efendi'nin isminin geçtiği metin kısmı ve bu yazının kendi elinden çıkmış olma ihtimali eserin tarihlendirilmesini güçlendiren önemli unsurlar olmuştur.

Sonuç olarak, H.O.25 numaralı *Viyana Şemâilnâmesi* hem fiziksel özellikleri hem de içerdiği portrelerin ikonografik düzeni bakımından, Osmanlı kitap sanatının 16. yüzyılın sonlarına ait önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, *Silsilenâme-i Âl-i Osman* adlı eserin ilk bölümü ile kurduğu bağ, Osmanlı portre geleneğinin kronolojik ve üslupsal sürekliliğini belgeleyen değerli bir kanıt sunmaktadır. Viyana yazmasının cildinin 1583 ve 1584 yıllarındaki iki örnekle benzerlik taşıması, *Silsilenâme*'nin ilk kısmının III. Mehmed döneminde (1595-1603) üretilmiş olması ve Hoca Sadeddin Efendi'nin 1599 yılındaki vefatı göz önünde bulundurulduğunda *Viyana Şemâilnâmesi*'nin tarihlendirmesini bu yıllar arasında sınırlandırmayı sağlamaktadır.

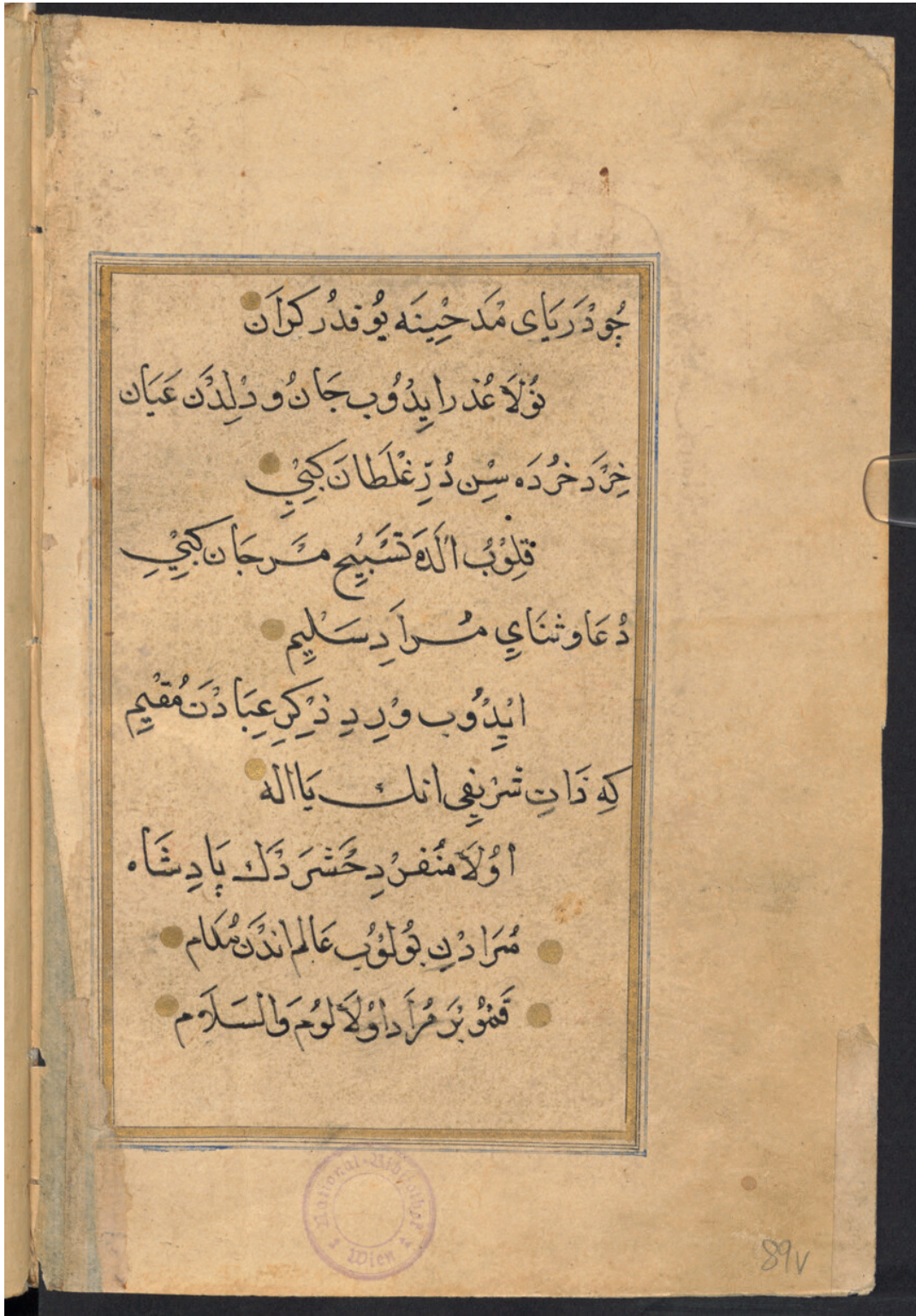
KAYNAKÇA

- Babinger, F. (1927). *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Otto Harrassowitz.
- Çağman, F. (1983). Osmanlı Sanatı. Edgü, F. (Ed.) *Anadolu Medeniyetleri, Selçuklu/Osmanlı* (Cilt 3). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çağman, F. (2000). “Portrait Series of Nakkaş Osman”. S. Kangal (Ed.), *The Sultan’s portrait: Picturing the House of Osman* (pp. 164–187). Türkiye İş Bankası.
- Çığ, K. (1971). *Türk Kitap Kapları*. Yapı ve Kredi Bankası.
- Duda, D. (2008). *Islamische Handschriften II, Teil 2: Die Handschriften in türkischer Sprache, Textband*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- El-Urmevî, S. L. b. H. el-Âşûrî. (2016). *Kıyafetü’l-İnsaniyye fi Şemaili’l-Osmaniyye: Padişahlar ve Fizyonomi* (H. Alpsoy, Çev. ve sad.; M. Tok). Yazıgen Yayınevi.
- İpşirli, M. (2000). “İmza”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, ss. 252–255). TDV Yayınları.
- İrepoğlu, G. (2000). From book to canvas: Innovation and Change. S. Kangal (Ed.), *The Sultan’s Portrait: Picturing the House of Osman* (pp. 378–439). Türkiye İş Bankası.
- Kütükoğlu, B. (2003). “Lokmân B. Hüseyin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 208–209). TDV Yayınları.
- Mazal, O. (2022). Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von. *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004337862__COM_080148.
- Necipoğlu, G. (2000). Word and image: The Serial Portraits of Ottoman Sultans in Comparative Perspective. S. Kangal (Ed.), *The Sultan’s Portrait: Picturing the House of Osman* (pp. 22–61). Türkiye İş Bankası.
- Renda, G. (1999). Osmanlılarda Padişah Portreciliği. *Osmanlı* (Cilt 11, ss. 415–422). Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi.
- Turan, Ş. (1998). “Hoca Sâdeddin Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 18, ss. 196–198). TDV Yayınları.
- Ülker, N. (2023). *Die Darstellung der osmanischen Sultane im physiognomischen Traktat des „Şemailnames“ H.O.25 (um 1590’er) der ÖNB* [Yüksek lisans tezi, Universität Wien]. <https://theses.univie.ac.at/detail/67276>.

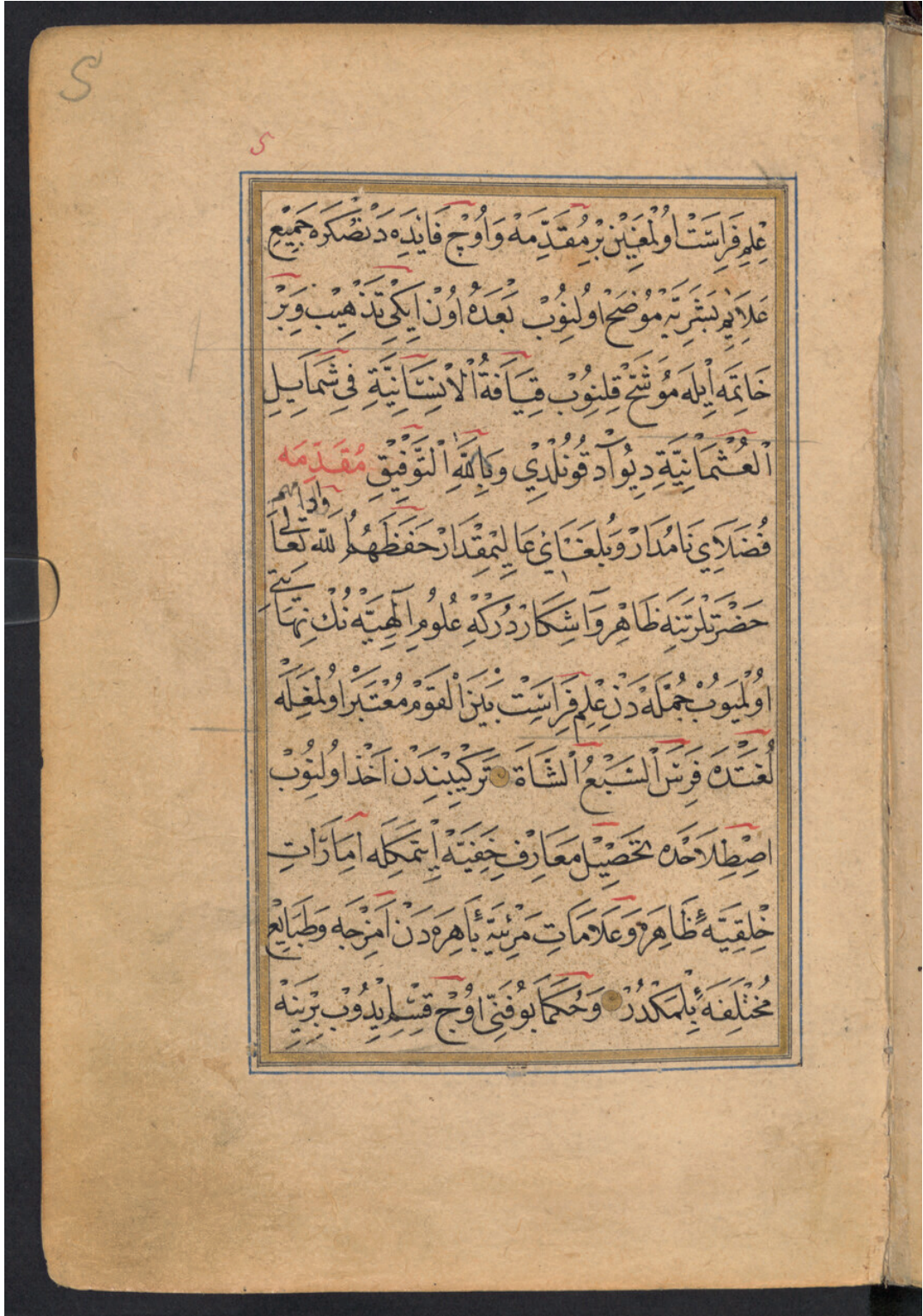
GÖRSEL LİSTESİ

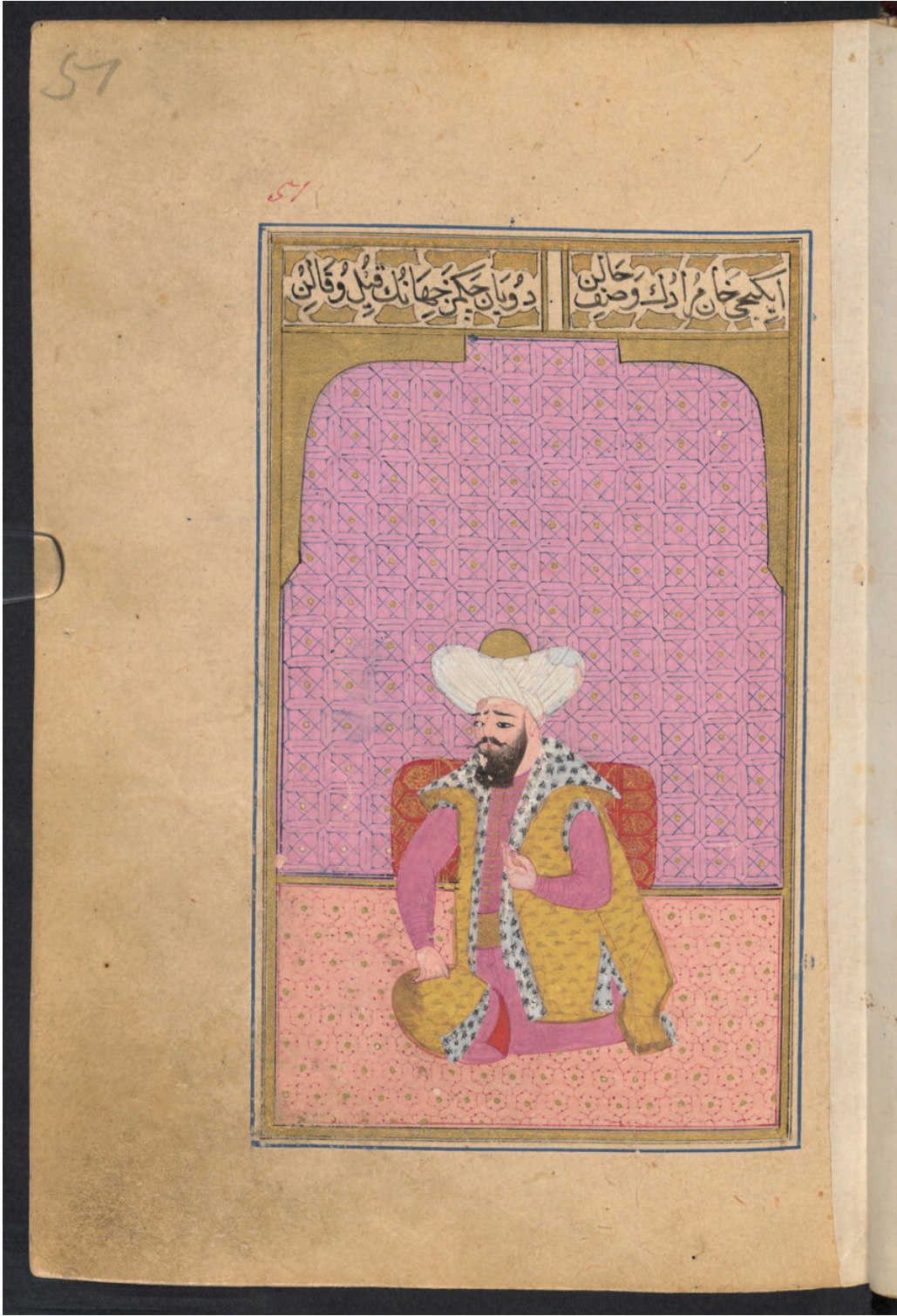

Resim 1: Cod. H.O.25 y.1a

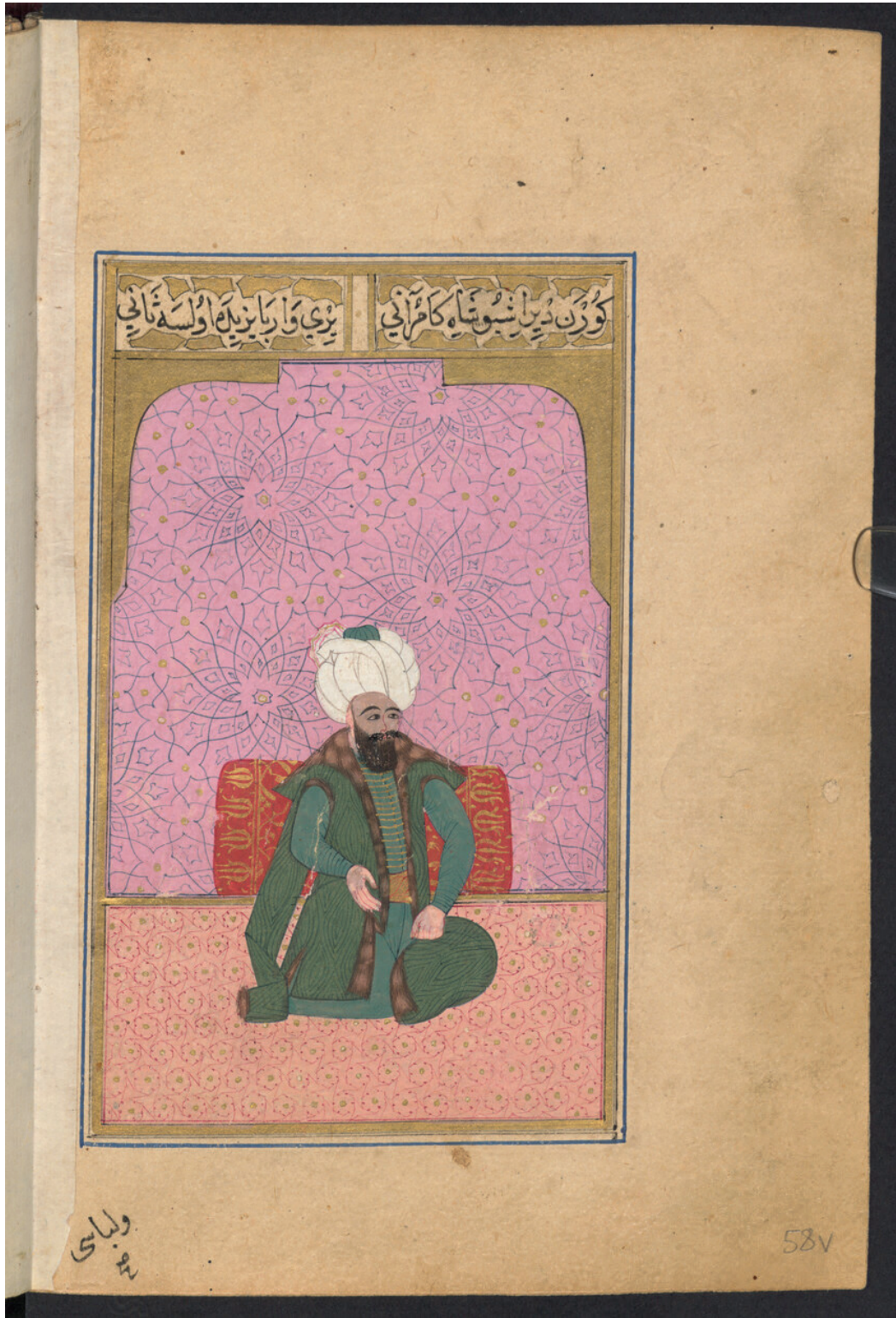

Resim 2: Cod. H.O.25 y.89b

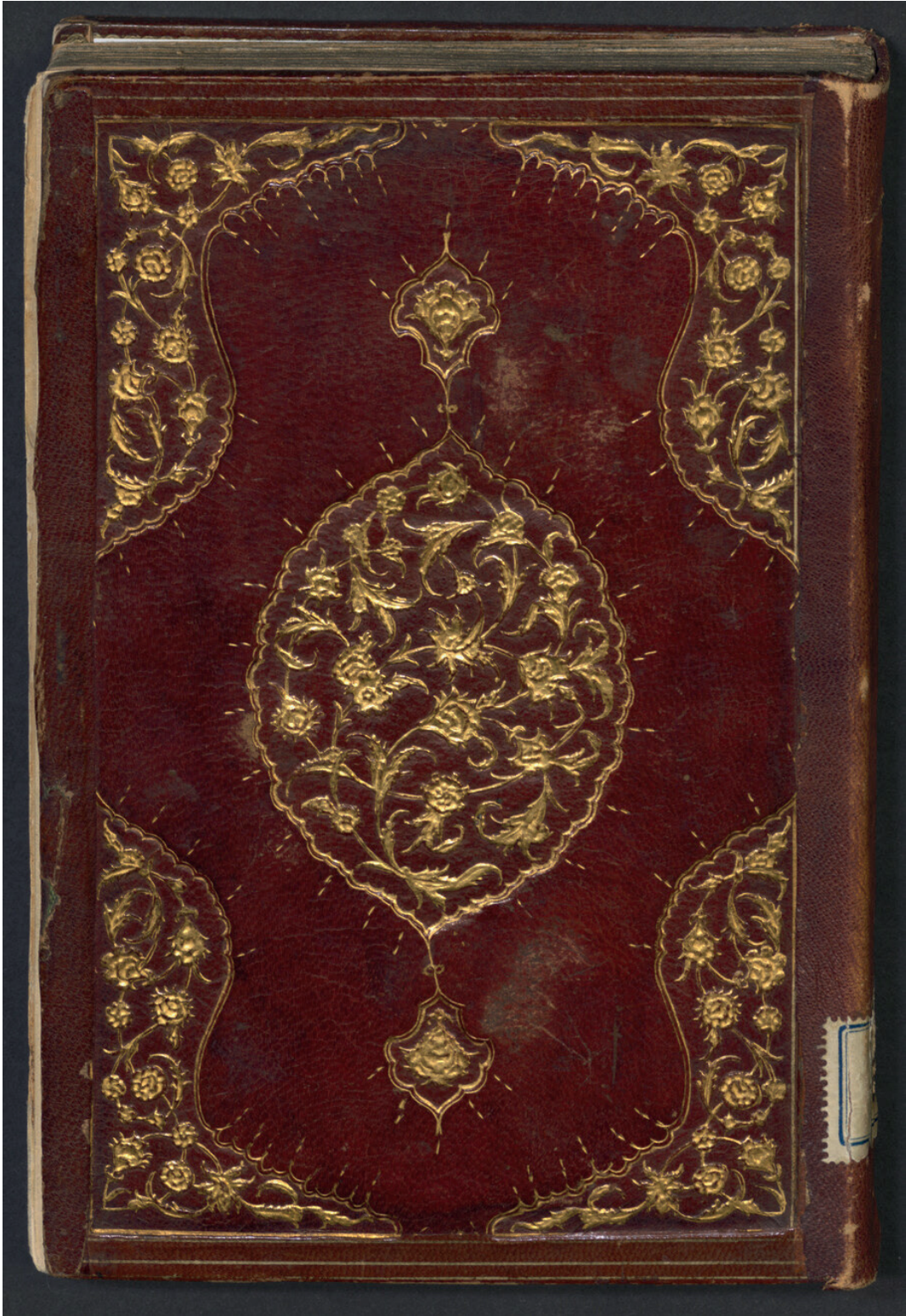
Resim 4: Cod.H.O.25, Sultan II.Murad, y.51a

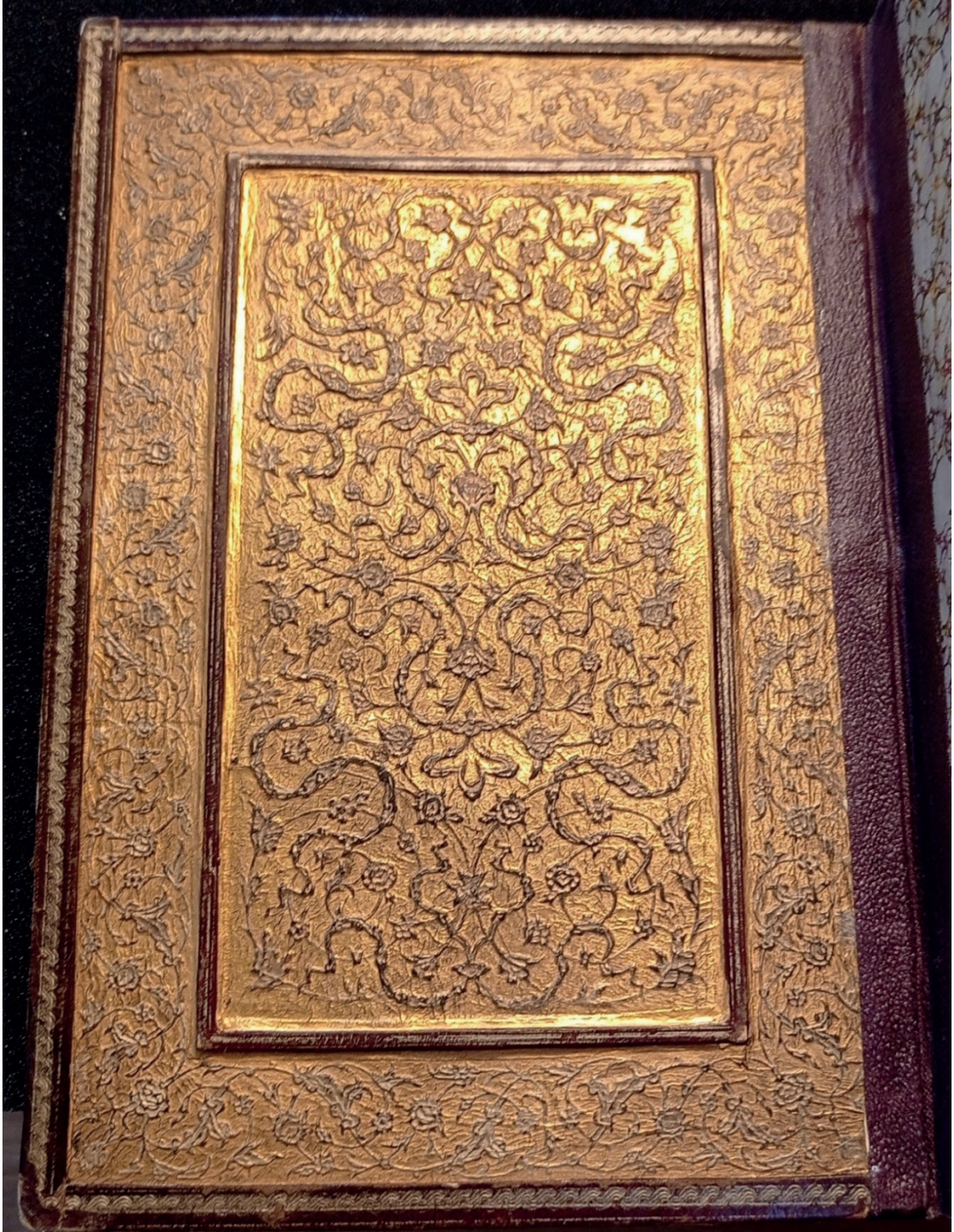
Resim 5: Cod.H.O.25, Sultan II. Bayezid, y.58b

Resim 6: Cod.H.O.25, Sultan I. Selim, y.64a

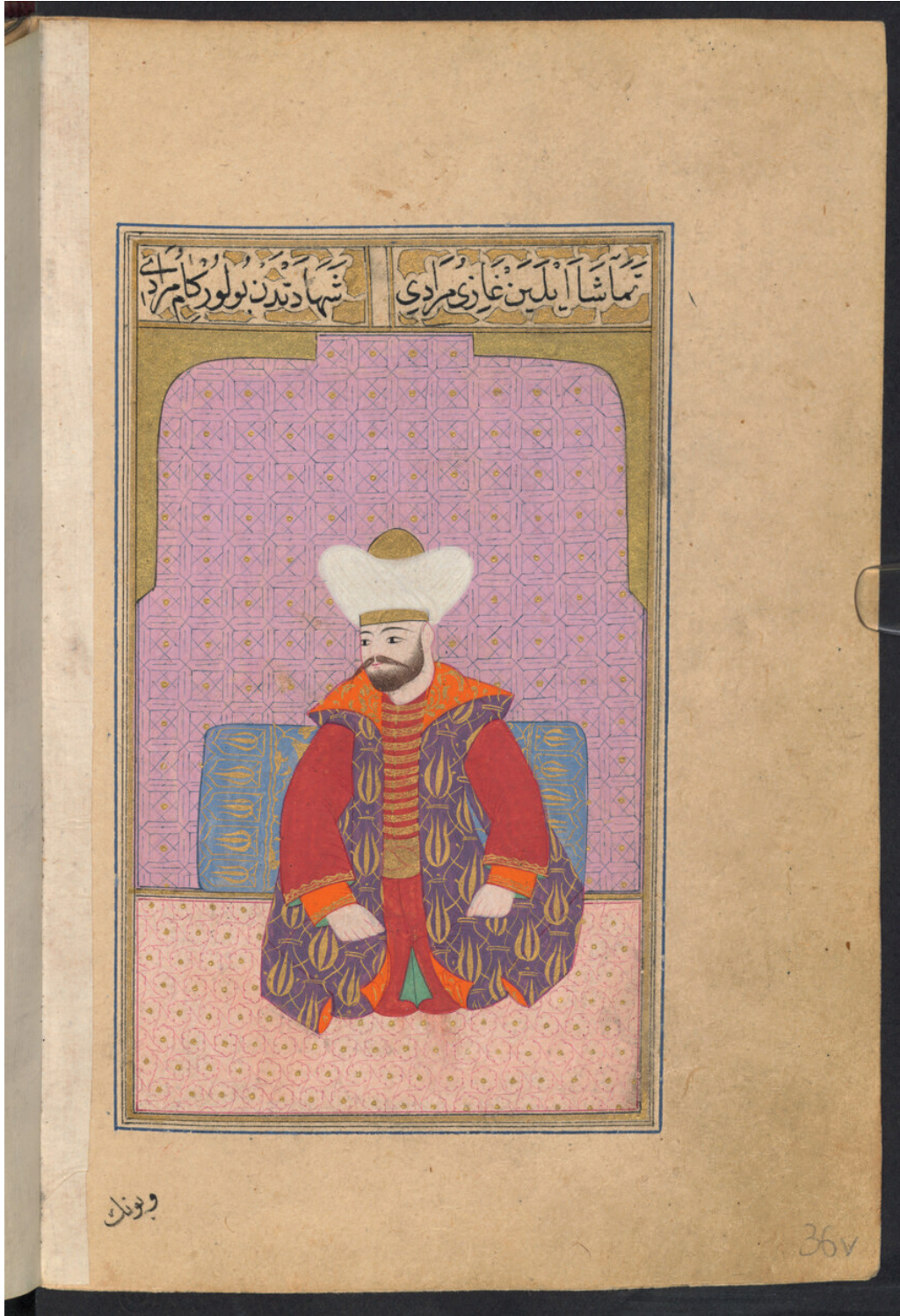
Resim 7: Cod.H.O.25, Cilt Dış

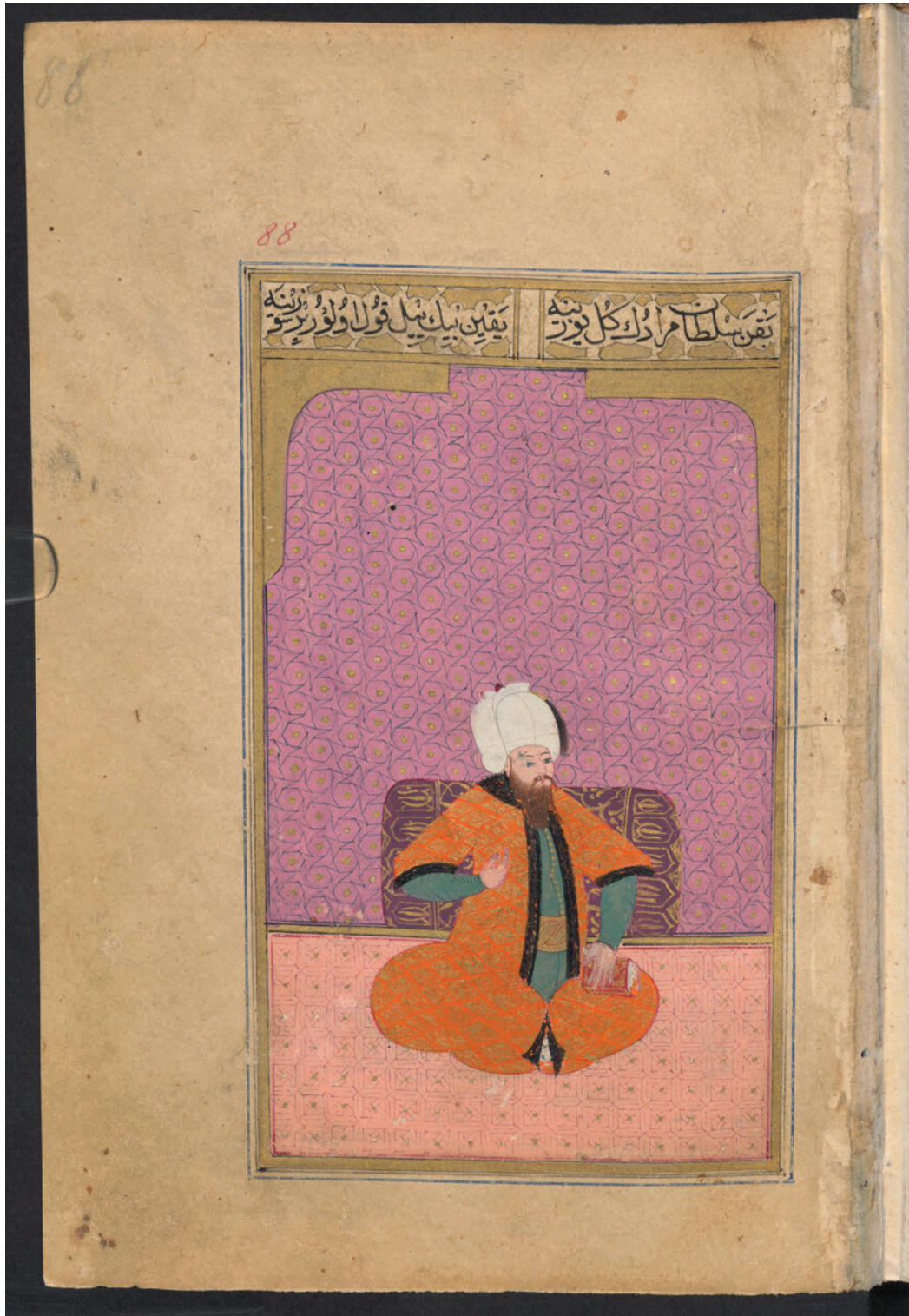
Resim 8: Cod.H.O.25, Cilt İç

Resim 9: TSMK E.H.406, Cilt Dış

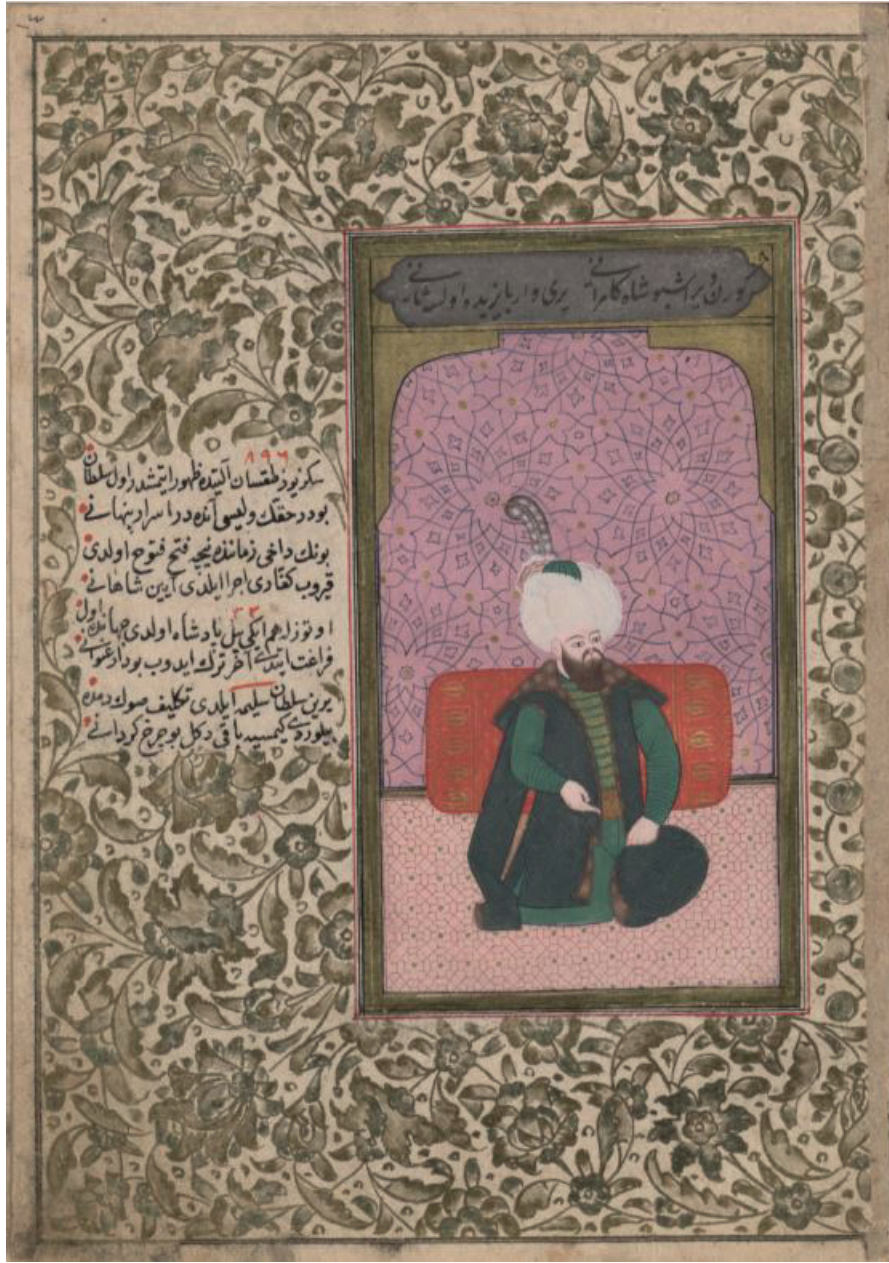
Resim 10: Cod.H.O.25, Sultan I. Murad, y.36b

Resim 11: Cod.H.O.25, Sultan III. Murad, y.88a

Resim 12: İÜK T.Y. 9366, Sultan III. Murad ve Sultan II. Selim

Resim 13: İÜK T.Y. 9366, Sultan II. Bayezid

Resim 14: İÜK T.Y. 9366, Sultan I. Selim

Resim 15: İÜK T.Y. 9366, Sultan III. Ahmed ve Sultan III. Mehmed